

ЗАБРАВЕНИТЕ И „ЗАБРАНЕНИТЕ“ ФОНДООБРАЗОВАТЕЛИ В НАЦИОНАЛНИЯ ЛИТЕРАТУРЕН МУЗЕЙ – МЕЖДУ ФИЛОСОФИЯТА И СЛУЧАЙНОСТТА

Катя Зографова, директор на НЛМ

Всъщност това заглавие не е съвсем точно, защото в Националния литературен музей (НЛМ) съществува един изначален архивистки проблем. От създаването му през 1976 г. досега на практика в институцията е нарушен принципът на произхода (Provinienzprinzip): „Принцип, според който документите в архива с постоянен състав се отнасят към този архивен фонд, от който произхождат, а вътре във фонда запазват първоначалния си (даден в деловодството) ред“¹. Така че когато говорим за фондообразователите на НЛМ, възприемайки ги, като: „... учреждение, организация или лице, от чиито документи се обособява архивен фонд“)², трябва да знаем, че в случая документите им, въпреки историческите и логическите връзки между тях, са разпръснати в различни сбирки.

А именно музейната философия на подбора и обработването на архивите в императивна степен предполага съхраняването ядката на писателските светове, така че да бъде ясно видима автентичната аура на уникалните им фигури! Макар тази несъответна на нормативите практика да има дълга „традиция“ при нас, може би все пак трябва да се решим да я преустановим. За подобен реформаторски акт ме мотивират и възпитаниците на проф. Андриана Нейкова, които са работили или работят при нас – Марко Цветков, Иван Звънчаров, Станислава Чешмеджиева. Тук е моментът да изкажа специалната си благодарност на проф. Андриана Нейкова за отлично обучените архивисти, които с енергията на

младостта си не само прилагат архивните регламенти в своята работа с документалните свидетелства, но и модернизират музея.

В друг смисъл обаче нарушаването на каноните в НЛМ е имало и приносни страни. Защото когато става дума за идеологическите предписания в епохата на социализма, музеят ни се оказва тих опозиционер на системата... На пръв поглед това изглежда парадоксално, защото той е създаден в епохата на социалистическия музеен бум, макар и по инициатива на писателите. Три години след Националния исторически музей (НИМ), и пет години преди Националния дворец на културата (НДК)...

Както знаем, 70-те години на миналия век са под знака на честването на 1300-годишнината на България и затова се мисли мащабно, дори монументално. Като израз на тази мегаломанска философия се създават национални дворци и сложни музейни комплекси. Така в конфигурацията на НЛМ влизат най-старият литературен музей в страната – този на Иван Вазов, открит още през 1926 г., няколко музея, учредени през 50-те години, Яворовият музей от 1963 г., а за да бъде статутът му национален по обхват, към неговата структура са присъединени музеят на Емилиян Станев във Велико Търново и на Елин Пелин в с. Байлово. И въпреки държавния замисъл, на практика НЛМ се оказва „пробив в системата“ според свидетелствата на първите му уредници, преки участници в създаването му³. Самата аз неведнъж съм питала колегите, постъпили в самото начало при създаването на НЛМ, каква е тайната на факта, че във фондовете ни се пазят толкова редки и ценни днес архиви на писатели, политически репресирани във времето на тоталитаризма, на „невъзвращенци“, на белемигранти и българските им приятели, както и на представители на т. нар. буржоазна дипломация... Отговорът неизменно е бил признание към първия директор на НЛМ – Михаил Райчев, синът на големия писател Георги Райчев. „Мишо“ Райчев, както старите колеги наричат този легендарен начинател на музея ни, е познавал и посочвал именно тези „неправоверни“ писатели, в равна степен с имената на класиците, назовавал е поименно адресите и наследниците им. А първите, съвсем млади музейни работници, необременени с политически предразсъдъци и страхове, са се впусkali ентузиазирани в „преследването“ на архивите им. Така при нас идва огромната част от наследството на писателя Светозар Димитров с псевдонима Змей Горянин, който и до днес продължава да ни изненадва с непубликувани находки „от чекмеджето“. И съвсем логично, когато сключихме договор за сътрудничество

и издателска дейност с Департамент „Нова българистика“ на НБУ, едно от имената в проектираната ни архивна поредица, е на Змея – с томче избрани творби, сред които изключителните му „Скици и ескизи“ от СОФЦЕНЗАТ, назован с неподражаемото „змейско“ чувство за хумор – „Червеният хотел“...

Други важни имена в списъка на политически низвергнатите са обичаната историческа романистка Фани Попова-Мутафова, съдена от Народния съд за великобългарски шовинизъм и прогерманска политика и съпруга ѝ – писател авангардист и архитект новатор Чавдар Мутафов; брилянтният лирик Йордан Стубел, имал фаталния „късмет“ да бъде директор на Радиото след смъртта на Сирак Скитник през 1943–44 г., икономистът от европейска величина и национално значим белетрист – Асен Христофоров, който става професор на 35 години, за да бъде в разцвета на интелектуалните си сили прогонен от академичната катедра и да се засели до края на живота си в самоковското село Говедарци... (Неслучайно 100-годишнината на Асен Христофоров в края на 2010 г. бе отбелязана от пет академични, архивни и музейни институции, за да се случи завръщането на този изключителен български учен и писател заслужено триумфално в културната памет на нацията...)

Списъкът на „забранените“ може да бъде продължен – с имена като Мирослав Минев, Стилиян Чилингиров и др., както и с отделни „апокрифни“ произведения на „правоверни“ творци...

Друга голяма тема са притежанията на НЛМ, които разкриват благодатния диалог между българската и славянските литератури, важен дял от който са писателите белоемигранти. Сред тях на първо място трябва да открием името на Александър Митрофанович Фьодоров, близък приятел на Стилиян Чилингиров, в чийто архив в мемориалния му кабинет се пазят вълнуващи следи за духовното партньорство между българския и руския писател. Творческа и интелектуална близост свързва Константин Балмонт с поета Емануил Попдимитров, родили прекрасни антологични рожби и отложили богат архив.

Сред писателите – дипломати от кариерата, бих посочила три имена: поета Йордан Стратиев и белетристите Димитър Шишманов и Стефан Мокрев.

Искам да споделя и нещо съкровено от професионалното си CV. Когато през знаковата 1989 г. спечелих конкурса за работа в НЛМ, бях силно впечатлена от новооткритата от мен златна мина от „забранени“

имена, притежавани от НЛМ. Свързах се с музейните си правомощия със сина на писателите Фани и Чавдар Мутафови и така след архива на епичната белетристка получихме и архива на съпруга ѝ. Благодарение на него написах книгата си „Чавдар Мутафов. Възкресението на Дилетанта“, първото контекстуално изследване за този творец с „проблясъци на гениалност“, както го квалифицира акад. Жана Николова-Гълъбова в един от разговорите ни за интелектуалния им „квартет“ (със съпруга ѝ проф. К. Гълъбов и забележителната двойка Фани и Чавдар Мутафови).

Уверявам ви, уважаеми колеги, архивната „мина“ работи на пълен ход и продуцира „възкресения“ и днес – както за нас, музейните златотърсачи, така и за външните ценители. Именно те ни подсказаха да доокомплектуваме ценната си сбирка на писатели емигранти в Латинска Америка, които стават обект на все по-силен изследователски интерес. Защото притежаваме фонда на писателя и художника Борис Шивачев, в който има единствени по рода си ръкописи и книги на испански на Самуил Стрезов, на Тодор Ценков, Стоян Данев... С архива на Багряна пък дойдоха неизвестни дори за специалистите ръкописи и снимки на чуждестранни и родни дисиденти и „невъзвращенци“ (Лумир Чиврни, Делчо Василев Демирев, Петър (Педру) Русев и мн. др.) Сред тях се като приносен сюжет се открояват свързаните с метежния Матвей Вълев. Екзотичен, рядък писателски дар, считан за самоубийствено пожертван от носителя си, може би защото веднага след 1944 г. Вълев попада в списъка на „повлияните“ от фашистките идеи, в списъка на Борис Делчев и избира да замине като доброволец на фронта през Втората световна война⁴. Ще вметна, че съществува и друга версия, за която архивите засега мълчат, а именно, че Матвей Вълев е останал жив, дезертирал е от бойното поле в Албанските планини...Ето една амбициозна задача за младите архивисти.

Искам накрая да се върна отново към драматичната биография на начинателя на НЛМ Михаил Райчев. Както и може да очаквате, изплъзването от зоркото око на партийно-държавния контрол е било възможно само няколко години, в които Райчев така и не става титуляр-директор, още повече той не е и партиен член. Но вероятно „отгоре“ са били недоволни и от цялостната му опърничава музейна политика, защото в един момент го преместват в НИМ и назначават партийния номенклатурчик, писателя политзатворник Георги Свежин на мястото му. Безрадостен факт е, че легендарният Мишо Райчев умира от инфаркт на новото мяс-

то, до последно вярвайки, че ще се завърне в музея, който е създал... Но философията на музейното и архивисткото му мислене, а именно – неотклонно следване на естествения континуитет на литературноисторическите процеси, без оглед на преходните политически конюнктури, нарушаващи грубо логиката на естетическия развой, подменящи местата на истинските таланти, за да бъдат възцарявани идеологически правоверните, вече е подета от неговите питомци – фондовиците и уредниците на общо 11-те мемориални музеи и кабинети в НЛМ. Те и до днес обожават този достоен и в някакъв смисъл храбър професионалист, духовен пионер на нашия музей, превърнал го ако не в най-големия, то поне в **най-нецензурирания литературен архив на България**.

За достойното за гордост обстоятелство, че архивът на забравените и „забранените“ писатели в НЛМ е впечатляващо богат, дължим своя колегиален поклон на „посветения човек“, музейния първостроител Михаил Райчев! Ние, приемниците му, постъпили години след неговата смърт, просто трябваше да продължим светлата му пионерска просека и да я осмислим като Път... В най-дълбокия екзистенциално-философски смисъл на Пътя.

Бележки

¹ Речник на българската архивна терминология. ВСУ „Черноризец Храбър“. УИ, 2002, с. 54.

² Пак там, с. 65.

³ *Александрова, Н.* Литературата като музей, музеят като литература. Известия на НЛМ. Т. VI. С., 2012.

⁴ По-подробно вж. *Зографова, К.* Играещата със стихии. Елисавета Багряна. Изд. „Изток-Запад“. С., 2013.